

УДК 159.923.2-053.6

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

Яновська Т.А.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті аналізуються особливості становлення ідентичності у дітей підліткового віку. Розглядаються поняття ідентичності та психологічні особливості психічного розвитку підлітків. Ідентичність визначається як центральний конструкт самосвідомості, що детермінує особливості самосприйняття та самоконтролю, відношення до інших людей і поведінку особистості. Як знаряддя психологічної науки у статті описані методи дослідження особливостей становлення ідентичності дітей підліткового віку, а саме: дослідження змістовних характеристик ідентичності підлітків (міри врівноваженості, самооцінки ідентичності, статевої ідентичності, рефлексії, видів валентності ідентичності); дослідження самооцінки і потреб підлітків. У статті підкреслюється, що отримання результатів дослідження особливостей становлення ідентичності підлітків має виняткове значення для детермінування особливостей їх самосприйняття та самоконтролю, відношення до інших людей і поведінки особистості.

Ключові слова: підлітковий вік, ідентичність, самооцінка, самосприйняття, рефлексія.

Постановка проблеми. В сучасному інформаційному суспільстві зростає роль окремої особистості, яка буде власне життя відповідно до власних уявлень про себе та світ. Ракурс індивідуального світобачення та самосприйняття обумовлюється ціннісним змістом «Я» особистості. Успішне функціонування всіх сфер суспільного життя значною мірою визначається особистісними якостями, здібностями, домаганнями та цінностями конкретної людини, яка здатна протиставляти соціуму свою волю та свої бажання, здатна захистити свої права та здійснювати свідомий життєвий вибір. Тому питання становлення та розвитку особистості, її ідентичності є сьогодні надзвичайно актуальними. Сучасна тенденція розвитку психології полягає в переході від структурного вивчення особистості до аналізу її функціонування як динамічної системи, що актуалізує значущість дослідження ідентичності. Ідентичність являє собою усвідомлення самототожності, цілісності та неперервності в часі власної особистості. Це поняття визначається як центральний конструкт самосвідомості, що детермінує особливості самосприйняття

та самоконтролю, ставлення до інших людей та поведінку особистості. Механізмом формування ідентичності в онтогенезі є ідентифікація, як процес самоототожнення з іншою людиною, групою та цінностями, що існують у суспільстві. Тобто, становлення ідентичності відбувається в суспільному контексті з урахуванням всіх обставин життя конкретної людини [1, с. 8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як свідчать дослідження вітчизняних і зарубіжних дослідників (Є. Дюркгейм, Л. Шнейдер, Л. Путилова, Г. Андреева, А. Кузьмін, Д. Орлов) важливою умовою становлення особистості є її розвиток через досягнення ідентичності. Актуальності на сьогоднішній день набуває питання формування та розвитку особистості, становлення її ідентичності, адже, в умовах сучасного українського суспільства питання про формування особистості, становлення її ціннісно-сміслової сфери, навичок цілепокладання та діяльного становлення до свого життя є важливим. У той же час дослідниками підкреслюється, що сензитивним періодом для формування ідентичності особистості є підлітковий вік. Дослідження

А. Андреевої, Л. Божович, Л. Виготського, І. Дубровіної, К. Левіна, Ж. Піаже, О. Прихожан, Д. Фельдштейна свідчать, що підлітковий вік є періодом самовизначення, теоретизування та розвитку рефлексії, становлення ідентичності, що дає особистості можливість обмірковувати, структурувати, планувати свій життєвий шлях. Проблема ідентичності у підлітковому віці вивчається в зарубіжній і вітчизняній психології такими дослідниками, як О. Асмолов, О. Бодалев, І. Кон, Г. Костюк, С. Куперсміт, В. Столін, Дж. Марвел, С. Максименко, В. Мясіцев, К. Роджерс, М. Розенберг, Л. Уэльс. У той же час якісні зміни особистості у підлітків можуть призвести до підвищення конфліктності, протиріччя самоставлення, загострення особистісних переживань (Є. Андреева, Б. Братусь, Д. Демидов, Л. Запорожець, Е. Еріксон). Саме тому дослідники підкреслюють важливість психологічної підтримки підлітків (В. Аверін, О. Алексеева, І. Романов, Ю. Шевченко) [6, с. 98-99]. У вітчизняній психології ідентичності як складовій самосвідомості та ідентифікації як процесу та механізму соціалізації особистості присвячено праці Н. Антонової, Т. Буякас, О. Васильченко, О. Винославської, О. Донченко, Л. Орбан-Лембрик, Т. Титаренко та ін. [5, с. 44; 7, с. 12]. У цих дослідженнях ідентичність визначено як динамічну систему, що розвивається нелінійно протягом усього життя людини і має складну ієрархічну структуру; усвідомлення і оцінювання особистістю своєї належності до соціальної групи (чи категорії); ґрунтовно засвоєний і суб'єктивно набутий образ себе в усьому багатстві ставлення особистості до навколишнього світу, почуття відповідності й стабільності володіння власним Я незалежно від його змін і ситуацій [2, с. 23-24].

У науковому доробку Г.С. Костюка, С.Л. Рубінштейна акцентовано на потребі вивчення умов збереження особистістю самототожності в процесі становлення. О.М. Леонтьєв обґрунтував актуальність даної проблеми існування взаємозв'язку між психофізіологічною мінливістю людини та її стійкістю як особистості. Д.І. Фельдштейн пов'язував становлення ідентичності із вдалою соціалізацією та індивідуалізацією особистості [3, с. 28; 4, с. 9-10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але нині відсутні комплексні дослідження, що присвячені вивченню проблеми формуванню ідентичності у підлітковому віці, наявні ж не дають цілісного уявлення про її сутність та ієрархічну структуру. Виходячи з цього, важливим постає необхідність багатопланового комплексного вивчення ідентичності підлітків. В силу зазначених обставин питання становлення ідентичності у дошкільному віці становить не тільки теоретичний, але й практичний інтерес.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретична характеристика та емпіричне дослідження особливостей формування ідентичності у підлітковому віці.

Відповідно до мети дослідження визначено наступні завдання:

1. Проаналізувати існуючі підходи в психології до поняття ідентичності особистості.

2. Охарактеризувати особливості формування ідентичності у підлітків.

3. Описати методичну процедуру дослідження особливостей ідентичності підлітків;

4. Емпірично дослідити особливості становлення ідентичності у підлітковому віці.

Об'єктом дослідження виступає ідентичність, як важливий компонент становлення особистості підлітка.

Предметом дослідження є особливості становлення ідентичності у дітей підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз психологічної літератури підтвердив актуальність її емпіричного дослідження, в якому взяли участь 30 підлітків і яке проводилося за допомогою теста «Хто я?» (М. Кун, Т. Макпартленд; модифікація Т.В. Румянцевої). Згідно отриманих результатів, 93% підліткам властивий емоційно-полярний тип міри урівноваженості, 7% – урівноважений і зовсім не властивий сумнівний тип. Це пояснюється тим, що для 93% підлітків характерний максималізм в оцінках, перепади в емоційному стані. Це люди, у яких стосунки з іншими залежать від того, наскільки їм людина подобається або не подобається.

Незначна кількість підлітків (7%) мають велику стресостійкість. Вони швидко вирішують конфліктні ситуації, вмють підтримувати конструктивні стосунки з різними людьми. Невираженість сумнівного типу може свідчити про відсутність певних криз в житті підлітків і про певну рішучість у прийнятті рішень.

Більшості підліткам (43%) притаманна адекватна самооцінка ідентичності, а найменш вираженою самооцінкою (6%) є занижена. Отже, велика кількість підлітків реалістично усвідомлюють свої позитивні та негативні сторони, ставлять перед собою реалістичні завдання, виявляють невимушену поведінку, задоволення собою та оточуючими. Занижена самооцінка полягає у високій критичності по відношенню до себе.

Згідно отриманих результатів 73% підлітків притаманний середній рівень рефлексії. Це пояснюється тим, що новоутворенням підліткового віку є розвиток рефлексії. Рефлексія являє собою мисленнєвий процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мови, досвіду, почуттів, здібностей, характеру, стосунків тощо. Особливістю рефлексії є здатність дивитися на речі, події як би з погляду іншого. Для 10% підлітків властивий низький рівень рефлексії, що говорить про слабо розвинену у них здатність неодноразово звертатися до початку своїх дій, думок, вміння стати на позицію стороннього спостерігача, міркувати над тим, що ти робиш, як пізнаєш, в тому числі і самого себе.

Згідно результатів, 43% досліджуваним притаманна нейтральна валентність ідентичності: спостерігається рівновага між позитивними і негативними самоідентифікаціями, або під час самоопису яскраво не виявляється ніякий емоційний тон. Найменш виражена негативна валентність (7%), тобто у підлітків переважають негативні категорії при описі власної ідентичності – це неадаптовані стани ідентичності. Вони пов'язані з імпульсивністю, непостійністю, тривожністю, депресивністю, невпевненістю у своїх силах, стриманістю, боязкістю.

Серед ідентифікаційних характеристик переважає показник «Соціальне Я». Підлітки пере-

важно можуть прямо позначати свою стат'я, через учбово-професійну рольову позицію, сімейну приналежність, етнічно-релігійну ідентичність, світоглядну. Найменш виражене «Матеріальне Я» (7%). Це говорить про те, що незначна кількість підлітків описує себе через певні матеріальні блага, через свою забезпеченість.

Дослідження самооцінки та домагань підлітків проводилося за допомогою методики дослідження самооцінки особистості (за Т. Дембо і С. Рубінштейн).

Згідно отриманих результатів 33% підліткам властивий високий рівень самооцінки, 47% – середній і 20% – низький. Підлітки оцінюють не тільки окремі риси характеру, а й свою особистість загалом. Вони виявляють певну соціальну зрілість, усвідомлюють себе готовими до життя особистостями. Це сприяє становленню їх об'єктивності. Підліток відчуває підвищену потребу у схваленні і визнанні друзями. Тому він активно шукає таке оточення, в якому відчуває позитивне ставлення до себе, своїх учинків, має змогу переконатися, що він доросла, самостійна людина. Підлітки з низькою самооцінкою (20%) невпевнені у собі, замкнуті, боязкі, уникають спілкування; з високою самооцінкою (33%) – часто необгрунтовано самовпевнені, зверхні, не рахуються з думками оточуючих людей. Найбільш прийнятною є середня самооцінка (47%), коли діти адекватно оцінюють власні можливості.

Для 50% підлітків характерний адекватний рівень домагань, для 17% – низький і для 33% – високий. Тобто, більшість підлітків ставлять до себе та оточуючих реальні вимоги, які ґрунтуються на аналізі, а не на емоційних потребах. На рівень домагань підлітка впливає визнання його можливостей як значущими іншими, так і собою. Високий рівень домагань підлітків пояснюється їх особливостями психіки, коли актуальним є підтримання свого Я, своєї самооцінки на максимально високому рівні, прагнення досягти успіху. У даному випадку можна простежити взаємозв'язок між рівнем домагань і самооцінкою підлітків. Чим вища самооцінка підлітка, тим вищий у нього рівень домагань, і навпаки. Підлітки з адекватним рівнем домагань мають середню самооцінку, вони висувають адекватні вимоги, реально оцінюючи власні сили і можливості.

Дослідження рівня домагань підлітків проводилося за допомогою методики Хоппе. Згідно отриманих даних для 73% підлітків характерний помірний рівень домагань, для 3% – низький і для 17% – високий. Більшість підлітків впевнені у собі, товариські, не шукають самоствердження, налаштовані на успіх. Вони висувають адекватні вимоги, реально оцінюючи власні сили і можливості. Високий рівень домагань підлітків пояснюється їх особливостями психіки, коли актуальним є підтримання свого Я, своєї самооцін-

ки на максимально високому рівні, прагнення досягти успіху. Низький рівень домагань підлітків у більшості залежить від установки на невдачу. У них часто бувають неясними плани на майбутнє. Однією з проблем таких людей може стати планування своїх дій найближчим часом та співставлення їх з перспективою. Рівень домагань характеризує ступінь труднощів тих цілей, до яких прагне людина і досягнення яких представляється їй привабливим і можливим. На рівень домагань впливає динаміка удач і невдач на життєвому шляху, динаміка успіху в конкретній діяльності. Формування рівня домагань визначається не тільки передбаченням успіху або невдачі, але й, перш за все, обліком і оцінкою минулих успіхів та невдач.

Висновки і пропозиції. Емпірично встановлено, що підліткам властивий емоційно-полярний тип міри урівноваженості. Їм характерний максималізм в оцінках, перепади в емоційному стані.

Більшість підлітків мають адекватну самооцінку ідентичності, вони реалістично усвідомлюють свої позитивні та негативні сторони, ставлять перед собою реалістичні завдання. Умовою розвитку самооцінки є спілкування з оточуючими, власна діяльність людини, співставлення рівня своїх домагань з об'єктивними результатами своєї праці, шляхом порівняння себе з іншими. Самоцінка ідентичності носить суб'єктивний характер, виражає ступінь реальних та ідеальних прагнень.

Валентність ідентичності – емоційно-оціночний фон ідентифікаційних характеристик в самоописі ідентичності. Для більшості підлітків притаманна нейтральна валентність ідентичності, тобто у них може спостерігатися рівновага між позитивними і негативними самоідентифікаціями. Негативною валентність ідентичності вважається тоді, коли переважають негативні категорії при описі власної ідентичності. Серед ідентифікаційних характеристик переважає показник «Соціальне Я». Підлітки переважно можуть прямо позначати свою стат'я, через учбово-професійну рольову позицію, сімейну приналежність, етнічно-релігійну ідентичність, світоглядну.

Переважання середнього рівня самооцінки свідчить про те, що підлітки оцінюють не тільки окремі риси характеру, а й свою особистість загалом. Вони виявляють певну соціальну зрілість, усвідомлюють себе готовими до життя особистостями. Це сприяє становленню її об'єктивності. Підліток відчуває підвищену потребу у схваленні і визнанні друзями. Тому він активно шукає таке оточення, в якому відчуває позитивне ставлення до себе, своїх учинків, має змогу переконатися, що він доросла, самостійна людина. Підлітки з низькою самооцінкою невпевнені у собі, замкнуті, боязкі, уникають спілкування, з високою самооцінкою – часто необгрунтовано самовпевнені, зверхні, не рахуються з думками оточуючих людей.

Список літератури:

1. Алексеева А.В. Идентичность: особенности становления в подростковом возрасте / А.В. Алексеева // Журнал практического психолога. – 1999. – № 1. – С. 6-10.
2. Иванова Н.Л. Проблема социальной идентичности в психологических исследованиях / Н.Л. Иванова // Мир психологии. – 2012. – № 1. – С. 18-27.
3. Мачинський О.В. До проблеми ідентифікації особистості / О.В. Мачинський // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 7. – С. 28-30.

4. Москаленко В. Діалектика ідентифікації та ідентичності в процесі самоідентифікації особистості / В. Москаленко, Т. Зеленська // Соціальна психологія. – 2011. – № 2. – С. 3–17.
5. Потапчук Т. Становлення ідентичності студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Т. Потапчук // Вища школа. – 2012. – № 7. – С. 40–46.
6. Труфанова Е.О. Идентичность и Я / Е.О. Труфанова // Вопросы философии. – 2008. – № 6. – С. 95–105.
7. Яценко Л.Д. Особливості самооцінки у підлітковому віці / Л.Д. Яценко // Психолог. – 2006. – № 5. – С. 10–14.

Яновская Т.А.

Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

**ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ
В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ****Аннотация**

В статье анализируются особенности становления идентичности у детей подросткового возраста. Рассматриваются понятия идентичности и психологические особенности психического развития подростков. Идентичность определяется как центральный конструкт самосознания, что детерминирует особенности самовосприятия и самоконтроля, отношение к другим людям и поведение личности. Как орудие психологической науки в статье описаны методы исследования особенностей становления идентичности детей подросткового возраста, а именно: исследование содержательных характеристик идентичности подростков (меры уравновешенности, самооценки идентичности, половой идентичности, рефлексии, видов валентности идентичности); исследование самооценки и потребностей подростков. В статье подчёркивается, что получение результатов исследования особенностей становления идентичности подростков имеет исключительное значение для детерминирования особенностей их самовосприятия и самоконтроля, отношения к другим людям и поведения личности.

Ключевые слова: подростковый возраст, идентичность, самооценка, самовосприятие, рефлексия.

Yanovskaya T.A.

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

PECULIARITIES OF FORMATION OF IDENTITY IN ADOLESCENCE**Summary**

The article analyses the peculiarities of formation of identity of children of teenage age. Discusses the concepts of identity and psychological peculiarities of mental development of adolescents. Identity is defined as the Central construct of the consciousness that determines peculiarities of self-perception and self-control, respect for others and the behaviour of the individual. As a weapon of psychological science in article describes methods of research of features of formation of identity of children of teenage age, namely: a study of substantial characteristics of the identity of adolescents (degree of balance, self-identity, gender identity, reflection, types valence identity); a study of self-assessment and needs of adolescents. The article stresses that the results of the study of the peculiarities of the formation of the identity of adolescents is of exceptional importance for the determination of the characteristics of their self-perception and self-control, respect for others and behavior of the individual.

Keywords: adolescent age, identity, self-evaluation, self-perception, reflection.